

Хлібозаготівлі під “акомпанемент” репресій

Хлібозаготівля 1932 р. розпочалося на Дніпропетровщині та на Запоріжчині з прийняття і доведення до районів та колгоспів відповідних державних планів. Москва визначила Україні абсолютно нереальний план. Його виконання не могло не викликати масового голоду в українському селі. Розписуючи “цифру” по Україні постановою РНК УСРР від 22 липня 1932 р. “Про план заготівель по селянському сектору” вимагала від Дніпропетровської області здати 1 441, 5 тис. т зерна (88 млн. пудів). Новий хлібозаготівельний план був меншим минулорічного на 23 млн. пудів, але також нереальним для виконання (для порівняння: на наступний рік заготівельний план буде ще зменшений до 1 014 947 т). Однак план так і не був виконаний – на 1 лютого 1933 р. за селянсько-колгоспним сектором область вивезла у “засіки держави” лише 55,8 млн. пудів, враховуючи й виметений буквально до останньої зернини з подвір'їв селян узимку. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що Дніпропетровщина й Запоріжчина повинні були повернути державі насінневу та продовольчу позику, отриману колгоспами та радгоспами навесні 1932 р. Її розмір становив 17, 5 тис. т.

Аналізуючи причини недовиконання плану хлібозаготівель у 1932 р., впадає насамперед в око помітне зниження валових зборів зерна того року порівняно з попереднім на 200 тис. т і водночас збільшення норм його вилучення державою. Якщо у 1931 р. ці норми склали 4,2 центнера з гектара, то у 1932 р. вже 4,8 центнерів. Зважаючи на те, що за

даними районних обліково-контрольних комісій, реальна врожайність становила 6,9 центнерів з гектара, у селян мали вилучити 60 % врожаю без врахування неминучих втрат під час жнив.

Слід однак зазначити, що попри шалений тиск з боку Москви багато місцевих керівників, передусім голови колгоспів, сільрад, райвиконкомів, тобто безпосередні виконавці “генеральної лінії” партії, чинили спротив нав’язуванню нереальних хлібозаготівельних завдань, добре усвідомлюючи міру своєї відповідальності за такі “крамольні” дії – в кращому випадку звільнення з роботи і виключення з партії, в гіршому – арешт і катівні ДПУ. Деякі з керівників щоб не брати участі в експропріаціях зерна, продовольства, майна навіть добровільно йшли з посад, здавали партквитки. А дехто наважувався на так звану “симуляцію терактів”. У Межівському районі, наприклад, уповноважена райкому по с. Гаврилівка П. Павленко, не бажаючи залишатись у селі, власноруч інсценувала проти себе замах, подряпавши обличчя і тіло голкою. Такий же уповноважений в Мелітопольському районі А. Волтянський прострілив собі передпліччя лівої руки, за що був засуджений до 10 років концтабору. Всього ж протягом жовтня 1932 – січня 1933 р. у Дніпропетровській області було виявлено 7 подібних випадків.

Та найбільшим “головним болем” для обласного керівництва став все ж таки опір хлібозаготівлям з боку самого селянства. Переживши одну голодну зиму, воно не мало жодних ілюзій щодо перспектив чергової хлібозаготівельної кампанії. Тому напередодні та в період її проведення селяни часом вдавалися до підпалів колгоспних будівель, майна активістів, здійснювали напади і вбивства уповноважених, заготівельників, виготовляли і поширювали антиколгоспні листівки, проводили волинки тощо. Досить сказати, що з жовтня 1932 по січень 1933 р на Дніпропетровщині й Запо-

ріжчині було зафіксовано 7 убивств, 10 замахів на вбивство, 5 поранень, 6 випадків побиття представників влади.

Оскільки в 1931–1933 рр. затвердження хлібозаготівельних планів ще зберігало певні риси демократичності (з ними повинні були погодитись загальні збори колгоспників), ця формальна демократія була використана селянами для спротиву. В окремих селах такі збори тривали по декілька днів (Прядівка, Закривці, Топчине, Бабайківка, Китайгород), а в Криничках (колгосп “Червоний яр”) жінки організували волинку. Одночасно селяни вимагали від властей певних гарантій: спочатку оплата трудових днів, створення насінневих та фуражних фондів і лише потім заготівля хліба державі, та й то у помітно скорочених обсягах.

Регіональну владу неабияк непокоїло і так зване “розбазарювання хліба”, тобто його приховування приреченими на голодну смерть селянами. Події зими-весни 1931–1932 р. наочно продемонстрували колгоспникам, що держава не забезпечує хлібом навіть чесно зароблені трудові дні. За даними С. Косіора, у 1932 р. 48% господарств України нічого не видали на трудові дні, а у наступному їхня кількість тільки на Дніпропетровщині та на Запоріжчині зросла до 94,8%. Тому перед загрозою нового голоду селяни й почали “отоварювати” трудові дні самовільно. У більшості колгоспів ширилося “зрізання колосків”. Тих селян, хто цим займався, називали “перукарями”.

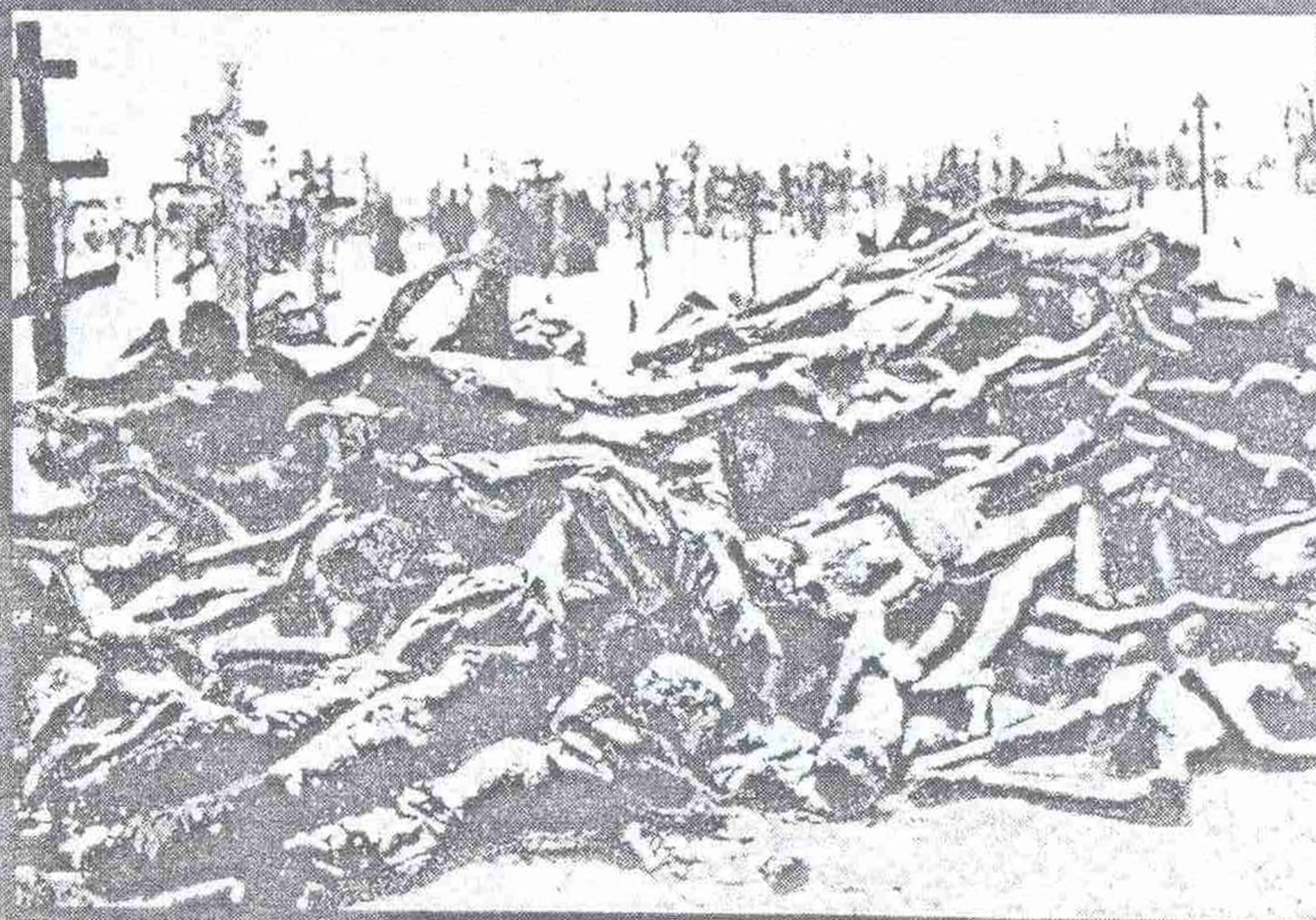
У 1932 р. вилучення селянами хліба стали настільки масовими, що, виступаючи на партконференції у Запорізькому окрузі в лютому 1933 р., новоспечений перший секретар Дніпропетровського обкому партії М. Хатаєвич відзначав: *“Чи всі колгоспники крали? Дуже невеликий процент не крав – процентів 10–15. Навіть ті, які заробили по 400–500 трудових днів, тягли колгоспний хліб, але набагато менше, бо їм ніколи було красти, вони працювали”*.

Принесений з поля хліб або, якщо пощастило, отриманий в рахунок 15% авансу на трудові дні, селяни, як правило, при-

ДВІ ПРАВДИ

З виставки "Розкрячена пам'ять"

ховували, бо добре знали звичку влади *“мобілізувати всі ресурси”*. При цьому, як свідчать документи, вони виявляли велику винахідливість, ховаючи хліб у могилах, в домовинах поверх покійників, у ямах, туалетах. Зерно засипали у великі скляні бутлі, набивали ним іграшки, рукавиці, вкривали дахи хат. Під час обшуків у грудні 1932 – січні 1933 р. у Василівському і Нововасилівському районах було виявлено 200 ям з зерном, у Нижньосірогозькому – близько 400, у с. Новопротівка Великотокмацького району – 550, у с. Кочережки Павлоградського – 34.

Окрім того, селяни, які працювали біля молотарок, практикували такий спосіб обмолоту, при якому зерно частково йшло в соломку і полову. Потім взимку чи навесні вони таємно переобмолочували соломку, що дозволяло їм протягти до нового врожаю. Як повідомляв 17 вересня 1932 р. секретар Царичанського райкому партії, у районі постійно провалився таємний переобмолот зерна на домашніх млинах, яких нараховувалося близько 100.

Однак не викликає сумніву, що *“розбазарювання”* хліба селянами не могло суттєво вплинути на заготівлі, оскільки відносно розмірів плану було незначним. Особлива ж увага партійних органів до всіх випадків крадіжок та приховувань пояснювалася скоріше політичними, а не економічними мотивами. Адже перекласти вину за невиконання плану на *“шкідників”* чи *“куркулів”* було значно простіше, аніж назвати справжні причини.

Напевно, в такому ракурсі варто оцінювати й драконівський закон СРСР від 7 серпня 1932 р. *“Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації”*, названий в народі *“законом про п'ять колосків”*. Селяни Дніпропетровщини та Запоріжчини словна пізнали на собі цей репресивно-каральний *“винахід”* більшовиків, згідно з яким справи *“розкрадачів”* розглядалися у прискореному порядку за місцем скоєння *“злочину”* й передбачали вищу міру покарання –

розстріл, а за “пом’якшувальних обставин” – позбавлення волі на строк не менше 10 років. Власне, за жменю зерна, прихованого під час польових робіт для голодної родини, можна було “загриміти” за ґрати. І надовго. А то й піти з життя. Тільки протягом перших двох місяців дії цього закону на Дніпропетровщині було засуджено близько 3 тис. осіб, до 90 з них розстріляли. Найбільша кількість таких справ припадала на Новомосковський (105) і Криворізький (110) райони.

Обласна прокуратура ретельно контролювала діяльність судів, опротестовуючи їхні занадто “м’які” вироки. Так було переглянуто вирок нарсуду щодо “куркулів” Шулешкових, яких за крадіжку колгоспного хліба спочатку засудили до 3-х років позбавлення волі, а після прокурорського втручання – *“до найвищої міри соцоборони – розстрілу”*. На погляд облпрокуратури, особливою “м’якістю” відзначалися вироки, винесені Нововасилівським, Орхівським, Сталіндорфським, Чубарівським, Новотроїцьким, Софіївським, Олександрійським, Бердянським та іншими райсудами.

18 листопада 1932 р. черговою постановою Політбюро ЦК КП(б)У з метою забезпечення негайного виконання хлібозаготівель і морально-психологічного настрашення українських селян було запроваджено й такий надзвичайно жорстокий захід, як занесення на “чорну дошку” колгоспів, котрі не виконували плану хлібозаготівлі. Відтоді почала активно впроваджуватися система натуральних штрафів, яка передбачала *“конфіскацію не зернового продовольства у боржників по хлібозаготівлі”*. Це був справжній каральний захід, спрямований на вилучення всіх їстівних запасів у селян, а отже й на фізичне винищення людей у цинічно витонченій формі терору голодом. Адже села були, по суті, перетворені на повністю відгороджені від зовнішнього світу соціальні резервації, свідомо позбавлені владою будь-яких засобів існування. Виїзд за межі села категорично заборонявся. Не випад-

Заява

1358

1/19 33р

Добродію артілі
Шлях до Комуни Ново-Миколаївської сільради

Прошу правління артілі щоб
допомогло їм чим нібудь із
харчового або сої або ячмію
крупки або крупи бо
всі Антони всієї нощі попу
рлю і в мене і мого
сими ходити за кимми
бо я маю коні

Прхаль Таран Михайло
Миколович

III НАЛЕЖИТЬ ЗА РОБОТИ

Заява П. Тарана до правління артілі "Шлях до Комуни"
Ново-Миколаївської сільради Солонянського району Дніпропетровської
області з проханням допомогти "чим небудь з харчей", бо родина голодує.
1.06.1933 р.

ково у занесених першими на “чорну дошку” селі Гаврилівці Межівського району вимерли всі мешканці, а у Вербках Павлоградського – половина. Пізніше за рішеннями президії облвиконкому на “чорну дошку” було занесено чимало господарств. Всього на 2 грудня 1932 р. така доля спіткала в області 228 колгоспів з 43-х районів, або кожний 15-й колгосп.

Вилученням продовольства у селян займалися “буксирні бригади”. Діяли вони зазвичай безжально, нахабно. Як згадує К. Онікієнко з с. Широчаного Апостолівського району, в їхньому селі *“комісія вимітала все, у тому числі борошно й крупу. Вивертали діжки з квашеною капустою, огірками, топтали картоплю”*. У с. Миколаївці Верхньодніпровського району активісти *“перевіряли навіть колиски, де були малі діти, щоб хто-небудь не заховав там вузлик із зерном”*.

Деякі “буксирники”, відчуваючи абсолютну вседозволеність, вдавалися до банального мародерства. Так, у колгоспника Гордія Матяша (с. Межиріч Павлоградського району) вони вилучили 3 мішки картоплі, 3 курки, 100 крб. грішми і все розподілили між собою. А на фінансові “придбання” влаштували пиятику.

Злочинну, без перебільшення, “чорнодошкову” постанову підсилила директива ЦК КП(б)У від 29 грудня 1932 р., яка зобов'язувала обкоми і райкоми вжити рішучих заходів щодо негайного вивезення з колгоспів усіх наявних фондів, в тому числі насінневих, задля виконання плану хлібозаготівель.

Паралельно із впровадженням “чорних дошок” та інших “новаторських починань” більшовиків відповідно до ухвали ЦК і ЦКК КП(б)У від 21 листопада 1932 р. була проведена чистка сільських парторганізацій, які *“саботують хлібозаготівлі і підривають довір'я партії серед трудящих”*. На Дніпропетровщині лише у Солонянському, Васильківському і Великопететиському районах з партії було виключено 28,8% комуністів, а на 16,4% накладені стягнення. Найбільшого ж уда-

ру зазнала Васильківська районна парторганізація, яка недо-рахувалась майже кожного третього свого члена. А невдовзі 50 комуністів, звинувачених в *“організації саботажу хлібо-заготівель”*, не тільки виключили з лав ВКП(б), а й заарештували та позбавили волі на строк від 3 до 10 років з відбуван-ням покарання у концтаборах.

Взагалі треба сказати, що фабрикація *“справ саботажників”* стала одним із *“пріоритетів”* репресивної політики та практики властей, для чого були мобілізовані кращі чекістські сили. На Дніпропетровщині та на Запоріжчині, приміром, в рамках реалізації подібної акції розроблялося 38 агентурних справ, за якими планувалося заарештувати щонайменше 225 осіб. Одна з типових розробок – справа *“куркульської організації”*, ви-явленої у с. Всесвятське Межівського району. До її складу вхо-дило 5 *“куркулів”*, які нібито вели роботу на зрив хлібозаго-тівель, а тому підлягали розстрілу.

Особливу увагу органи ДПУ звертало на ті райони, які в минулому вважалися *“осередками контрреволюції”*, тобто де під час колективізації виникали *“волинки”* та селянські по-встання. Такими були Павлоградський, Новомосковський, Межівський і Магдалинівський райони, куди, в першу чергу відряджалися оперативні групи ДПУ. Дніпропетровську гру-пу очолив заступник начальника особливого відділу ДПУ УСРР Карелін.

Аби прискорити судочинство у справах *“контрреволюціо-нерів”* та *“саботажників”* Політбюро ЦК КП(б)У 5 грудня 1932 р. прийняло секретну постанову, за якою пропонувалося утворити в областях спеціальні комісії, так звані *“четвірки”*, у складі першого секретаря обкому, голови обласної кон-трольної комісії, начальника обласного відділу ДПУ і облпро-курора. Комісії повинні були раз на 2–3 дні *“встановлювати справи, які заслуговують найбільшої уваги і які потрібно розглядати в прискореному порядку”*. На слідство і суд у таких

справах відводилося 4–5 днів. Аналіз діяльності Дніпропетровської обласної “четвірки” свідчить, що за одне засідання вона “пропускала” до 20 справ, виносячи здебільшого однотипні рішення: *“Справу передати на розгляд виїзної сесії суду”*.

Використання подібної схеми судочинства, яка не вимагала дотримання елементарних норм права, багато в чому й призвело до того, що за період хлібозаготівель (з початку збору врожаю і до 5 грудня 1932 р.) у Дніпропетровській області було засуджено: за “саботаж” – 2 379 осіб, за розкрадання – 5 215, з них 174 – до розстрілу. По колгоспному сектору за приховування, розкрадання і розбазарювання хліба було засуджено 1062 особи, в тому числі 59 – до розстрілу.

Боротьба з “контрреволюцією” на селі у цей час здійснювалася і шляхом експропріації селянських господарств. 11 листопада 1932 р. РНК УСРР ухвалив постанову про позбавлення одноосібників за *“невиконання планів хлібозаготівель”* і проведення *“прямої підривної роботи”* земельних наділів, присадибних ділянок, а також усього рухомого майна та будівель з виселенням за межі району чи області. Згодом цей захід почали застосовувати й до колгоспників. Більшість експропрійованих депортували у віддалені місцевості СРСР або ув’язнювали до концтаборів. Перша масова депортація на Дніпропетровщині була проведена у січні 1933 р., коли за рішенням облвиконкому з 27-ми сіл виселили 700 родин (з конфіскацією всього майна).

Як бачимо, саме під час хлібозаготівель 1932–1933 р. репресії властей проти селянства набули системного характеру й проводилися з особливою жорстокістю, перемелюючи долі й життя багатьох тисяч людей.

Водночас практикувалися й інші заходи впливу на колективізоване село, перш за все кадрові зміни. У жовтні 1932 р. на посаду першого секретаря обкому партії замість В. Чернявського призначили В. Строганова (до цього другий секретар

ЦК КП(б)У). Але і він довго не протримався, бо рішенням ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. був звільнений і відправлений у розпорядження ЦК. Відтоді партійним лідером області стає М. Хатаєвич.

З метою “підхльостування” регіональних керівників щодо безумовного виконання планових завдань з хлібозаготівель Харків споряджає на місця спецкомісії з надзвичайними повноваженнями. Так, наприкінці жовтня 1932 р. для “забезпечення” партійної лінії Політбюро ЦК КП(б)У відрядило на Дніпропетровщину В. Чубаря і М. Скрипника, а через два місяці – С. Косіора й П. Постишева.

Проте, незважаючи на вжиті заходи, Дніпропетровська область, як і решта регіонів, плану хлібозаготівель не виконала. У листі до ЦК КП(б)У М. Хатаєвич вказував, що майже з 4-х тис. колгоспів з завданнями впоралися лише 800 в основному дрібних господарств, питома вага яких не перевищувала 10 – 12% від усього колгоспного сектора.

Вичерпавши всі можливості та резерви, ЦК ВКП(б) 5 лютого 1933 р. нарешті про око прийняв рішення про припинення заготівель. Однак було пізно. Смерч Голодомору вже вразив своїм смертельним дотиком величезні маси українців.

Але й це рішення не виконувалося. Експропріації на селі тривали! Відтепер, правда, на порядок денний постало нове завдання – формування насінневих фондів замість тих, які були вивезені з метою виконання хлібозаготівель. Причому нерідко використовували ті ж самі методи впливу на селян, що й раніше, зокрема, занесення на “чорну дошку”. Станом на 18 лютого 1933 р. у цих списках значилися Верхньодніпровський, Високопільський, Нововасилівський, Великотокмацький, Лихівський, Терпінянський райони, сотні колгоспів Дніпропетровщини, мешканці яких були приречені на голодне вимирання.

“Перекручення революційної законності”

Чимало місцевих керівників бралися за виконання партійних директив з таким завзяттям, що не дуже обтяжували себе дотриманням навіть елементарних норм законності. Тож і не дивно, що з часом звичайним явищем на селі стають погрози, шантаж, арешти, утримання по кілька днів під вартою, знущання над жінками, побиття тощо. Правда, вище керівництво час від часу вживало заходи щодо подолання подібних “перекручень партлінії”, намагаючись не допустити соціального вибуху. І все ж кількісні параметри таких “порушень” та “перекручень” свідчать про те, що йшлося не про окремі незначні випадки, а про певну тенденцію в політиці, якщо вже звичайні сільгоспкампанії проводились, по суті, напівкримінальними засобами.

Що стосується Дніпропетровщини та Запоріжчини, то тут “перекручення революційної законності” відбувалися майже в усіх сільських районах, охопивши понад 100 сіл. Ось лише кілька прикладів. В Апостолівському районі членами “буксирної” бригади з хлібозаготівель с. Кам’янка була оголошена на воєнному стані. Селянам дали 24 години для вивезення хліба, попередивши, що якщо за вказаний строк не буде “вичищено все, будемо розстрілювати”. Вночі у селі були виставлені пости, організовані бригади з колгоспників, які ходили по хатах, сповіщаючи про закінчення встановленого терміну. І як наслідок – у селян забрали практично все їстівне, навіть борошно, квасолу, видані їм в рахунок 15% за трудовні.

А очолював Кам'янську хлібозаготівельну бригаду член постишевської комісії Семікоров.

Ще одіозніший випадок стався у Нижньосірогозькому районі. Тут увповноважені райкому разом з головою сільради і секретарем партосередку дали розпорядження забити всі колодязі, що належали одноосібникам, а громадські зачинити на замок, видаючи воду тільки колгоспникам. Одноосібники ж мали отримувати її тільки за дозволом сільради. Але коли вони зверталися і прохали води хоча б для худоби, то їм пропонували худобу усупільнити або здати зерно.

У с. Лозоватці Криворізького району уповноважені міськпарткому Пушкарьов та Котов за невиконання хлібозаготівель закрили в погребі селянку Гайську, протримали її до вечора, після чого побили.

Стан законності на селі у цей час наочно ілюструє і такий факт. У с. Гурівці Долинського району місцеве керівництво для допитів селян відкрило спеціальну кімнату, обладнавши її засобами катування – залізними ланцюгами, батогами, ключками. Якщо колгоспник чим-небудь “завинив” перед “начальниками”, то його доправляли сюди й допитували. Під час допитів від побоїв загинуло 7 селян. Мешканці Гурівки були настільки залякані, що навіть не наслідувалися ховати закатованих вдень, не кажучи вже про те, щоб поскаржитись на дії місцевих функціонерів. Справа щодо керівництва села була порушена лише після втручання політвідділу Братолюбівської МТС, яка знаходилася поблизу.

Як видно, свавілля на селі набрало великого розмаху й стало мало не буденним явищем тодішнього життя. Автор одного з анонімних листів, надісланих на адресу ЦК ВКП(б) з Дніпропетровської області, відзначав: *“Терор населення... набув вже такого розмаху, що ні в кого немає аніякої гарантії, що його не викинуть з колгоспу, не заберуть останнє барахло й останню крихту зі столу”*. Лише в П'ятихатському районі

з травня по липень 1933 р. було розглянуто 26 справ про само-суди. Такі факти зафіксовані на території майже половини сілрад.

Врешті-решт на це змушені були відреагувати й владні структури. 7 травня 1932 р. з'явився закритий лист Дніпропетровського обкому КП(б)У, в якому визнавалися встановлені випадки “перекручень” в окремих селах Павлоградського, Кам'янського, Запорізького та деяких інших районів. Всі вони за традиційною на той час схемою кваліфікувалися як *“куркульсько-провокаційні дії, спрямовані на дискредитацію партії та Радянської влади в очах колгоспників, бідняків та середняків”*. У листі декларувалась необхідність посилення боротьби з *“фактами адміністративної сваволі”*, проте не пропонувалось практично жодних конкретних заходів.

Через тиждень, 14 травня 1932 р., бюро обкому ухвалило ще одну постанову, де йшлося про *“викривлення політики партії в Люксембурзькому районі”*. У зв'язку з цим райком і президія контрольної комісії були розпущені, а районне керівництво отримало партстягнення. Уповноважених та активістів, винних у “перекрученнях”, виключили з партії й притягли до судової відповідальності.

Низка нових партійно-державних актів про порушення революційної законності побачила світ після завершення хлібозаготівель 1932–1933 рр. Серед них директива ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 травня 1933 р., постанова ЦК КП(б)У від 28 жовтня того ж року, директивний лист Дніпропетровського обкому партії від 23 жовтня та ін.

Все це, однак лише почасти давало очікувані результати. Загалом же села Дніпропетровщини та Запоріжчини продовжували жити в атмосфері страху і тотального тиску з боку держави, правлячої партії, а самі селяни вважати, що *“суд, міліція, ДПУ, прокуратура є лише димовою завісою”*.

Трагічний ужинок “генеральної лінії” партії на селі

З лютого 1933 р. хлібозаготівлі на Дніпропетровщині й на Запоріжчині були припинені, проте це вже не могло відвернути катастрофи: голод продовжував свої страшні жнива. На відміну від попереднього року, коли голод виник лише внаслідок зимових експропріацій зерна. Голодомор 1933 р. став результатом просто таки тотальної конфіскації їстівних запасів у селянства.

Часті випадки голодування селян спостерігалися в області ще восени 1932 р., але масовий голод розпочався взимку і тривав до осені наступного року. За даними ЦК КП(б)У від 15 березня 1933 р., серед інших регіонів республіки Дніпропетровщина та Запоріжчина опинилися чи не в найскрутнішому становищі. На неї припадало 60% усіх загальноукраїнських відомостей про кількість тих, хто голодував, і понад 70% зареєстрованих смертей. Голодомор охопив усі райони. У найкритичнішому стані перебувало 29 з них. При цьому у Високопільському, Нововасилівському, Межівському, Якимівському, Павлоградському, Мелітопольському районах смертність від голоду стала особливо масовою ще на початку лютого, тобто майже відразу після офіційного закінчення хлібозаготівельної кампанії. Так, у селах Високопільського району, за статистикою, наведеною в інформації Дніпропетровського обкому КП(б)У, в другій половині лютого 1933 р. голодувало від 92 до 96% селянських сімей. А в Мелітопольському районі вже у січні 1933 р. смертність від голоду зросла удвічі порівняно з груднем 1932 р.

Навіть за далеко не повними даними ДПУ, станом на 5 березня 1933 р. у 40 районах, перевірених ДПУ, голодувало близько 7300 сімей, в яких безпосередньо від голоду померло 1844 осіб. *“Смерть від голоду, – вказувалося у доповідній записці ДПУ, – фіксувалася в окремих випадках актами медичного розтину трупів. Причому акти констатували крім виснаження та опухання ще повну відсутність їжі, навіть рідини у шлунку. Але у більшості випадків смерть від голоду підтверджувалася свідками і оглядом членів родини, які залишилися живими й перебувають в тяжкому стані”*.

За повідомленнями, що надходили з районів, число тих, хто голодував, зростало з кожним днем. А дані ДПУ підтверджували, що серед них було багато колгоспників, які *“брали активну участь в трудових процесах і виробили велику кількість трудоднів”*. У Межівському районі, приміром, були зафіксовані випадки голодування селян, які виробили від 800 до 950 трудоднів. Голод зрівняв усіх: від нього однаково страждали і прості колгоспники, і місцеві активісти, які здійснювали реквізиції хліба в односельців. Показово, що голод не обминув і районів, які виконали хлібозаготівельний план. Наприклад, у Новопраському районі, який був передовим (на 31 січня виконав річний план на 100,8, %, а з пшениці – на 124,6%), з 29 сіл у тяжкому становищі перебували 12.

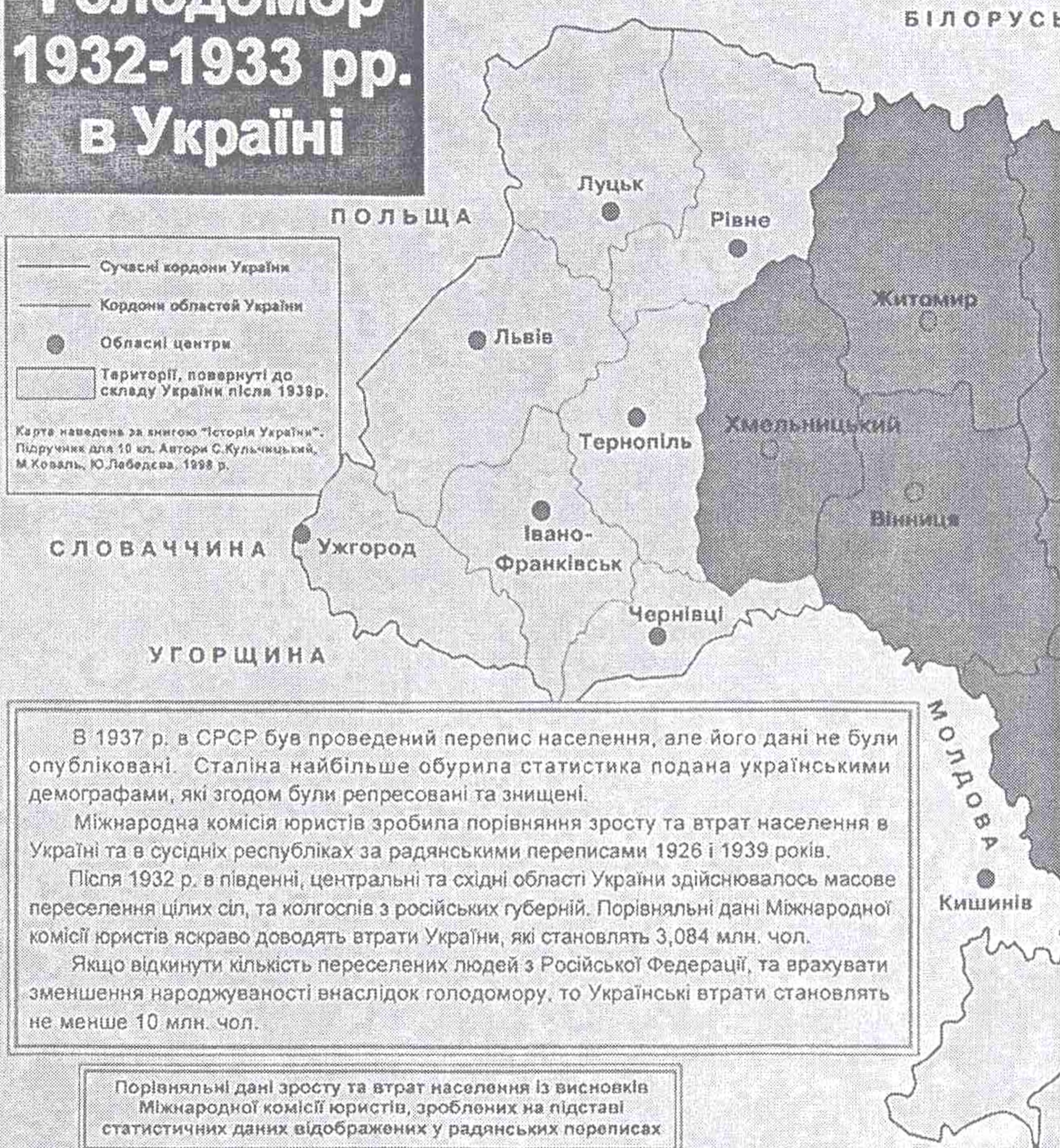
По мірі того, як посилювався голод, зростав рівень злочинності серед населення області: вбивства, грабунки заради шматка хліба ставали повсякденним явищем. Про це свідчить анонімний лист так званої *“групи комуністів”* до Дніпропетровського обкому КП(б)У (лютий 1933 р.): *“Багато квартир як у селі, так і в містечках зачиняються зсередини і вдень, і вночі, тому що всі живуть в небезпеці, і немає жодної гарантії, що ось-ось [не] постукають, [не] заберуть все їстівне і [не] вб'ють серед білого дня. Де шукати захисту? Міліціонери самі недоїдають і трусять”*. А секретар Покровського райпарт-

Голодомор 1932-1933 рр. в Україні

— Сучасні кордони України
 — Кордони областей України
 ● Обласні центри
 □ Території, повернуті до складу України після 1939р.

Карта наведена за книгою "Історія України".
 Підручник для 10 кл. Автори С.Кульчицький,
 М.Коваль, Ю.Лебедєва. 1998 р.

В 1937 р. в СРСР був проведений перепис населення, але його дані не були опубліковані. Сталіна найбільше обурило статистика подана українськими демографами, які згодом були репресовані та знищені.

Міжнародна комісія юристів зробила порівняння зросту та втрат населення в Україні та в сусідніх республіках за радянськими переписами 1926 і 1939 років.

Після 1932 р. в південні, центральні та східні області України здійснювалось масове переселення цілих сіл, та колгоспів з російських губерній. Порівняльні дані Міжнародної комісії юристів яскраво доводять втрати України, які становлять 3,084 млн. чол.

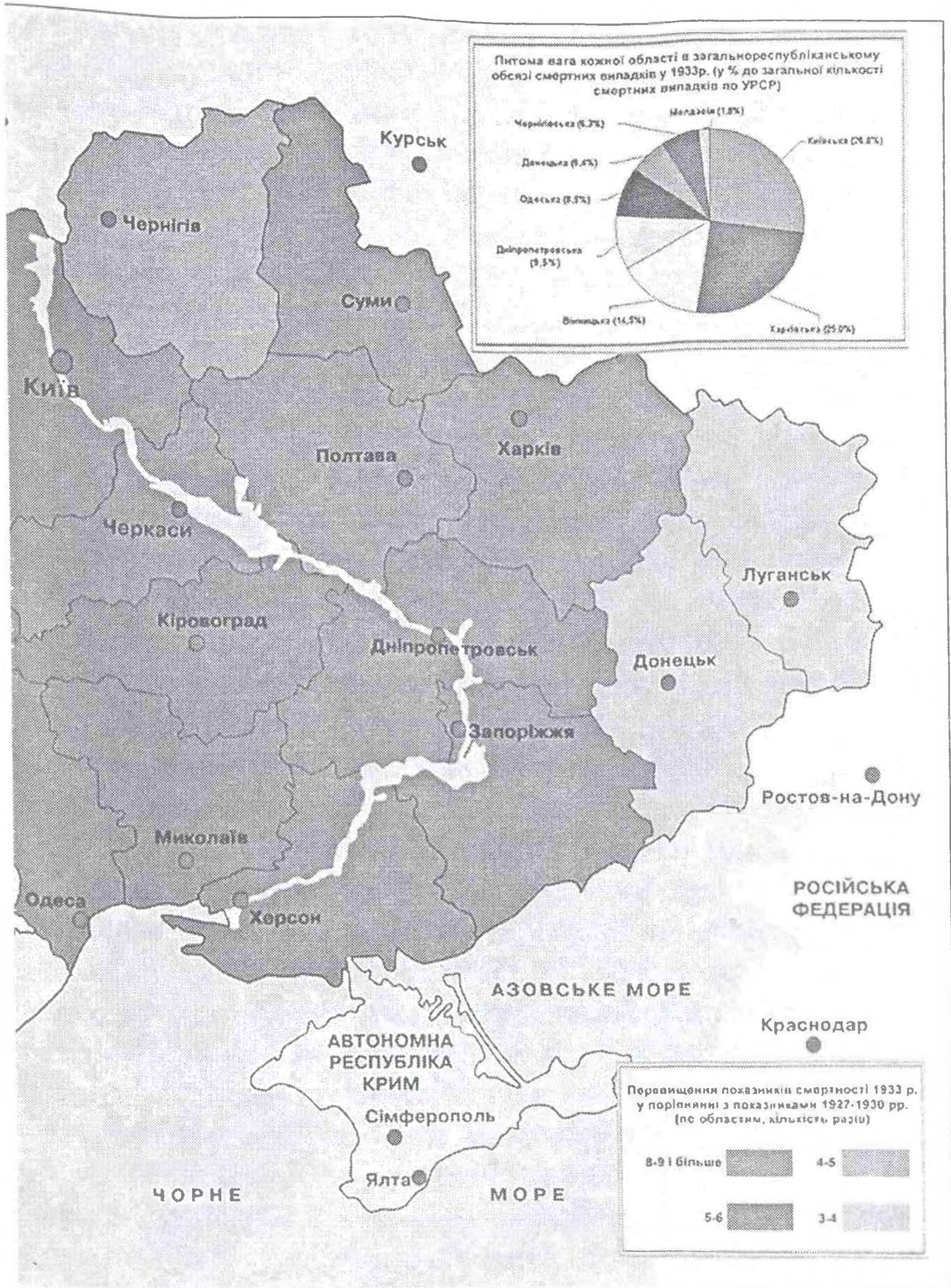
Якщо відкинути кількість переселених людей з Російської Федерації, та врахувати зменшення народжуваності внаслідок голодомору, то Українські втрати становлять не менше 10 млн. чол.

Порівняльні дані зросту та втрат населення із висновків Міжнародної комісії юристів, зроблених на підставі статистичних даних відображених у радянських переписах

№ п/п	Назва Держави, Республіки	Населення у млн. дані СРСР за 1926 р.	Населення у млн. дані СРСР за 1939 р.	Зріст населення млн. чол.	(%) зріст населення
1	СРСР	147,028	170,557	+ 23,529	+ 16,0
2	РСФРР	77,791	99,591	+ 21,800	+ 28,0
3	БІЛОРУСЬ	4,739	5,275	+ 0,536	+ 11,2
4	УКРАЇНА	31,195	28,111	- 3,084	- 9,9

Карта

голодомору

кому Трунов 13 червня 1933 р. інформував про збільшення крадіжок в оселях колгоспників і в колгоспних коморах. Крали *“продовольство, корів, телят, курей”*. Деякі люди відмовлялися допомагати тим, хто голодував, аргументуючи це тим, що якщо їм дати хліб, то *“прийдуть вночі і заберуть все, не зупиняючись перед вбивством”*.

Починаючи з березня 1933 р. смертність від голоду стала масовою в усіх районах області. Зокрема, селяни із с. Перещепино Новомосковського району у листі до М. Хатаєвича повідомляли, що в їхньому селі помирає 40 осіб за добу. Про складність ситуації свідчить той факт, що в окремих селах (Вербки, Кочережки, Булахівка Павлоградського району) трупи лежали по 1–5 днів непохованими.

Через брак хліба селяни були змушені їсти різноманітні сурогати, часто небезпечні для життя, а також м'ясо мишей, щурів, котів, собак, горобців, дохлих коней тощо. Як згадують свідки трагедії, голодні селяни *“їли порожні кукурудзяні качани, (навесні) спориш, щавель, козельки, шовковицю, акацію, рогіз, печериці, глід. По берегах ріс очерет, то люди вибирали молодий і теж їли”*. *“З гречаної полови пекли “маторжаники” – такі оладки. Ці “маторжаники” не можна було пережувати, через силу люди їх ковтали. Боліли животи. Люди мучились”*. *“Виливали ховрахів, але їх все менше залишалось. Їх обсмалювали і їли... Ловили у річці ракушок 3–4 відра, заливали окропом і діставали.. З лободи робили оладки: кип'ятили, терли, докладали натертій качан з кукурудзи (вже без зерен) і смажили, мама капала на сковорідку віск із свічки, на ньому й готували. Видовбували зі стелі зерна з дині, які іноді траплялися, коли раніше замазували щілини”*. *“Коли яка коняка падала [з голоду], на неї з сокирами накидались такі ж голодні люди”*. У наслідку селяни гинули не тільки від голоду, але і від його наслідків: інфекційних захворювань, заражень, отруєння. Так, у Великопетиському районі лише за два дні лютого було зафіксовано 9 випадків таких смертельних отруєнь, у Павлоградському – 7.

Одночасно в багатьох районах, як свідчать документи, розпочалося трупоїдство та людоїдство (П'ятихатський, Олександрійський, Межівський, Бердянський, Великотокмацький). В окремих районах до цього вдавалися навіть діти.

Аналіз фактів вбивств та канібалізму на Дніпропетровщині та на Запоріжчині дозволяє зробити висновок, що найчастіше це траплялося в багатодітних сім'ях, які найбільше потерпали від нестачі продовольства. Так, колгоспник Іван Дудник (Синельниківський район, Вишневецька сільрада, колгосп "Перше травня"), батько шести дітей, зарубав сокирою свого чотирьохрічного сина, а мотиви вбивства пояснив так: *"Велика родина, важко жити, ось я і вбив"*. Аналогічний випадок стався на хуторі Красна Пахарівка Олександрійського району. Селянка Т. Калинченко разом з донькою Фросею вбили і з'їли восьмирічного сина та брата. Ця жінка також була багатодітною матір'ю: п'ятеро дітей віком від 3 до 17 років, з яких троє на той момент померли.

Лише в одному тільки архіві МВС України виявлено 73 справи про вбивство і канібалізм в Дніпропетровській області, за якими було засуджено 99 осіб. Жертвами цих "людоїдів з відчаю" стали 93 особи у 25 районах.

Характерно, що в умовах заборони на інформацію про голод про нього до середини лютого 1933 р. боялися навіть згадувати, не говорячи вже про якісь дії щодо організації допомоги потерпілим. Так, секретар Великотокмацького сільського партосередку Зінченко опух від голоду, але не інформував про це райком, бо боявся, щоб його не звинуватили в "опортунізмі". А в Нововасилівському районі налякані чистками та репресіями голови сільрад і колгоспів відмовлялися ховати померлих від голоду. У подальшому, коли факти голодування та голодних смертей вже не можна було приховати, секретарі райкомів у своїх інформаційних зведеннях до обкому явно занижували їхню кількість, а також широко вживали термін *"окремі випадки голодування"*.

ОБВИНТАЧНОЕ ЗАМІЧАННЯ.

По след. делу № 12.5.

На обвиненіи графа ГОЛОВКО Елені Романовни по ст. 138 У.У.Р.

По вкраде "Проч.прест. иленн"

В книжковому Губернія ГПУ постановили слідена я з тим, що г-же граф Шараго ГОЛОВКО Елені Романовна по своїм признакам до и после раказанні обряднички, исключене с артеди "Крестна Гариж" во мезьяд не роботу. 15/12-33 году во душю до свою мати ГОЛОВКО Наталью Терентьевну 56-ти лет и на свои матери пителью.

Признаванетоим следогjem по нматиману делу акт убкдотя и дедзедотя подтвержден.

Будучи допрашен в качестве свидетеля ВЛОДМИР ШИШОВСКИЙ, павказал:

"20/12-33 г. пришла домой с работы мне жена сообщила, что ей газориль г-же ТИЛИИ Нимно Терентьевне, что последние сказала от ШИРИШЕ Тереса, что ГОЛОВКО Елені задушила свою мати и пителью труп

/Л.д. 5/.

При допросе в качестве обвиняемой ГОЛОВКО Елені Романовна в своем признании признавала, что это задушила свою мати, газориль

15/12-33 г. я сообщила на своей мати - ГОЛОВКО Наталье Терентьевне за то, что она жаловалась на меня, побила меня топиться и разбила о ней покончить, сказала ее во гнево и задушила. Затем я отговорила Наталью матери, мать матери сообщила и сказала, а также разговаривала шест, вину до отпустила. Отказала кустача - сказала и "еж".
Тогда я разбила топ метери, а это время я вела в дом ко мне г-н ШИРИШЕ Тереса и отдала моя кичица и в боскеде разговаривать, видя труп мати и женщину во дворе".

/Л.д. 4/

Звинувачувальний висновок Криворізького міськвідділу ДПУ
О. Р. Головка про вбивство матері з метою вживання м'яса з трупа в їжу.
25.04.1933 р.

Щодо вбивств та канібалізму на ґрунті голоду, то місцеві й обласні можновладці офіційно тлумачили їх як факти *“куркульської контрреволюційної роботи”* і *“провокації голоду”*, а вбивць звинувачували у тім, що вони *“працювали за завданням класового ворога”*. При цьому постійно підкреслювалося, що нібито в родинах вбивць *“тяжкого становища з продовольством не було”*. З резолюцій М. Хатаєвича на таких документах можна зрозуміти, що влада, з одного боку, намагалася усіляко приховати інформацію про ці жахливі факти, а з іншого – рішуче вимагала для людожерів вищої міри покарання. Ось лише дві з них:

“15. 03. 1933 р. Цих виродків потрібно швидше судити. Цілком зрозуміло, що їх слід фізично ліквідувати”;

“24. 05. 1933 р. Цього патологічного типа ліквідувати без жодної затримки”.

Одночасно керівництво області цинічно вживало заходів, щоб не допустити поширення нібито *“провокаційних і брехливих чуток про голод”*. З цією метою в січні 1933 р., коли наплив голодних селян до міст і вузлових залізничних станцій набув небачених масштабів, почалося очищення від *“злочинного, антисуспільного, паразитуючого елемента”* промислових центрів, базарів, вокзалів Дніпропетровської області. Арештованих утримували в міліції в антисанітарних умовах, переповнених камерах (5–6 осіб на 1 кв. м), не вистачало харчів. В результаті тільки на Криворіжжі було встановлено 6 випадків смерті від голоду в камерах при міліції.

29 березня 1933 р. управління Дніпропетровської обласної міліції забов'язало районні управління підбирати жебраків по селах, містах, на території вокзалів, залізничних станцій, новобудов, а також своєчасно (протягом 24-х годин) хоронити трупи, віднайдені в містах. Санітарна міліція і дільничні інспектори повинні були здійснювати нічні обходи вулиць, дворів, парадних під'їздів, привокзальні території. Перевозити померлих мали лише вночі, до всього безлюдними вулицями.